

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 11 Sayı (Issue 2) Güz - (Autumn) 2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu Makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Gönderim Tarihi: 28.08.2020 | Kabul Tarihi: 17.12.2020

Kur'ân'da İnşâallah Kavramı ve Kültürümüzdeki Yeri

- The Concept Of Insha'allah" In Quran And It's Magnitude In Our Culture -

Hasan Fehmi ULUS*

Atf/Citation: Ulus, Hasan Fehmi. "Kur'an'da İnşâallah Kavramı ve Kültürümüzdeki Yeri/ The Concept Of Insha'allah" In Quran And It's Magnitude In Our Culture". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Güz 2020-2): 709-729.

Öz:

İnşâallah kavramı, bizim toplumumuz dâhil, İslâm toplumlarının yazılı-sözlü iletişimlerinde, özellikle de günlük konuşmalarında sıkça kullanılır. Tam olarak mânasını bilmeyenler bile bu ifadeyi, duâ-dilek, temennî anlamında ve çoğu zaman dil alışkanlığı olarak kullanırlar. Bunu yaparken aslında, bir âyet hükmünü yerine getirmiş olurlar. Bir İslâm toplumu olmamız hasebiyle kültürümüzün bir parçası haline gelen İnşâallah tabirinin, yapılması planlanan işler öncesinde mutlaka telaffuz edilmesinin ilâhî bir emir olduğu çalışmamızda görülecektir. Ancak, zamanla bu kavramın dil alışkanlığına dönüştüğü, lafız ve anlam doğruluğuna özen gösterilmediği, uygulamadaki yansımalarından anlaşılıyor. Makalemizde, İnşâallah kavramının lafız ve anlam yapısı yanında, Kur'an bir ifade olması sebebiyle aslına özen gösterilmesinin önemi üzerinde duracağız. Lafızlardaki bozulmanın anlam bozulmalarını beraberinde getireceği dikkate alınırca, Allah kelâmı olan Kur'ânî lafızlarda buna meydan verilmemesi ayrı bir önem kazanır. Kültürümüzün de ayırıcı ve kuşatıcı bir parçası olan bu kavramın, yazım ve telaffuz yanlışlarından arındırılarak lafızda ve mânada daha etkin bir keyfiyete kavuşturulmasının bir zaruret olduğuna inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tefsir. İnşâallah. Kur'an. Hadis. Kültür. İletişim. Toplum.

Abstract:

It is seen that the concept of "insha'allah" is often used in oral and written communication, whether in our society or in other Islamic societies. Even those who do not know the meaning of this concept, which means linking the achievement of a work planned to be done in the far or near future to divine will, use this concept in the sense of prayer, wish, hope and as a reflex. Moreover, we should state that it is a divine command to use the saying insha'allah, which has become a part of our culture from the past to the future, with its true meaning and non-verbal structure and for the same purpose. However, we see that this concept has been eroded in languages and hearts over time, and that it has been removed from its original meaning and spirit. This study will consider, while the correct spelling and pronunciation of the concept is "insha'allah", it has become common to write and pronounce it in the form of "inshallah" as a matter of habit. We believe that this flawed situa-

* Dr., Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, hasanfahmiulus@klu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9329-2393.

tion of insha'allah, which is a Quranic word, should be corrected in every aspect. We believe that this concept, which is also a distinctive and encompassing part of our culture, is necessary to be cleared of spelling and pronunciation errors and to be more effective in wording and meaning.

Key words: Tafsir.Insha'allah. Quran. Hadith. Culture. Communication. Society.

1. GİRİŞ

Bir İslâm toplumu olmamız ve asırlar öncesine uzanan İslâm kaynaklı bir medeniyet geçmişimizin bulunması hasebiyle, Kur'an referanslı pek çok kelime ve kavramın kültürümüze girdiğini görürüz. Çalışmamızın konusu olan *İnşâallah* kavramı bunlardan biridir. Konu olarak seçmemizin sebebi, öncelikle Kur'ân kaynaklı bir ifade olması ve sözlü-yazılı iletişim kültürümüzde etkin bir yere sahip bulunmasıdır. Günlük konuşmalar dâhil, kültürümüzün belirleyici unsurları arasında yer alan bu ve benzeri ifadeler, beşerî ilişkilerin sağlıklı ve doğru istikamette sürdürülmesinde hayâfî kurallar olarak değerlendirilir. Ne var ki, bunların bir kısmında toplum fertlerindeki bilgi eksikliği yüzünden zamanla lafız bozulmaları ve mâna kayıpları yaşadığı görülmektedir. Nitekim, *inşâallah* kavramının da bu süreçten geçen ifadelerden biri olduğunu anlıyoruz.

Mâna ve lafızda kısmî bozulmaya uğramış ve dil alışkanlığına dönüşmüş Kur'ânî ifadelerden biri olarak ele aldığımız *inşâallah* kavramının, esas itibariyle kul irade ve azminin önündeki ilâhî irade kapısını açacak bir anahtar olduğunun bilinmesine, bu bilginin inançla bütünleşmesine ihtiyaç olduğu inancındayız. Fert ve toplum hayatını düzenleyip prensiplere bağlayan Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde, asıl iradenin Allah'ın iradesi olduğunun bildirilmesi, *inşâallah*'ın da bu mânaya gelmesi konunun önemini ortaya koymaktadır. Buradan bakıldığında bu ve benzeri ifadelerin inancımızın gereği olarak dilimize yerleştiği anlaşılıyor. Nitekim, çalışmamızda görüleceği üzere o âyetlerden birinde, gelecekte yapılması planlanan işlerin öncesinde; mutlaka inşâallah/ Allah dilerse, izin verirse denilmesi emredilmiştir.¹

Kur'ân temelli inşâallah kavramını, içinde yer aldığı âyet ve bağlamındaki diğer âyetlerle birlikte ele alırken, taşıdığı anlam çerçevesinde kültürel boyutunu incelemeye çalışacağız.

Makâlemizin yazım aşamasından önce yaptığımız kaynak taramalarında bu konuda daha evvel yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. O sebeple tefsir, hadîs, lügat ve ansiklopedi maddeleri gibi kaynaklardan edindiğimiz bilgileri değerlendirmekle yetinmek durumunda kaldık.

---

¹bk. el-Kehf, 18/23-24.

Çalışmamızda yer alan âyet meâllerini, meâl kaynaklarındaki anlam farklılıkları sebebiyle belli bir meâle bağlı kalmadan değişik meâllerden yararlanarak oluşturduğumuz için kaynakçada meâl kaynağı belirtmedik.

2. İNŞÂALLAH (إِنْ شَاءَ اللَّهُ) KAVRAMININ ANALİZİ

2.1. Semantik Tahlili:

Gelecekte yapılması planlanan bir işin gerçekleşmesini ilâhî izne ve iradeye bağlamayı ifade eden bu Arapça terkipte; in / إِنْ (eğer) mânasında şart edatı, şâe/شاء (dilerse) mânasında fiili mâzi, Allâh/الله lafza-i celâli de fâildir. Şart-ceza alan in / إِنْ edatının cümlede şâe/شاء fiili şartı olurken, ceza-cevap olarak aldığı yekün/يَكُن kelimesi hazfedilmiş, gizli tutulmuştur.² Müfessirler bununu sebebinin; cümlenin bu hal ve yapısıyla ifade edilmesinin isteneni yeterli derecede yansıtmış olduğunu, dolayısıyla îcâz gereği cümlenin böyle kalmasının daha uygun olacağı yolundaki ortak görüşe bağlamaktadır.³ Ayrıca, cümlenin asıl telaffuzu: “in-şâe-Allah’u” şeklinde olması gerekirken, Arapçadaki yaygın kullanımını gereği ve bir de hemze-i vasl olan lafza-i celâlin hemzesinin düşmesi neticesinde müşterek bir kabulle “inşâallah” olarak telaffuz edilmiş ve öylece yerleşmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle birlikte 236 yerde geçen şâe/ شاء fiilinin büyük çoğunlukla Allah’a nisbetle kullanıldığını bir kısmının da insana nisbetle kullanıldığını görüyoruz. Fiilin Allah’a nisbet edilen hali insanın, yerin ve göğün yaratılması; rızık, hidayet, rahmet, azap, cennet, cehennem ve mutlak irade gibi konuları içeren âyetler bağlamında yer alır ve geniş bir anlam alanı oluşturur. Şâe fiilinin ayrıca, pek çok ayette müradifi olan erâde / أَرَاد kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığı görülür. Konu bütünlüğünü muhafaza düşüncesiyle fiilin masdarı meşîet / مَشِيَّة’in kelâmî boyutuna girmeyi uygun bulmadığımızı belirtmek isteriz.

²Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b.Cerîr. *Câmi’u’l-Beyân ‘an Tefsîr-i Âyi’l-Kur’ân*.Thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî. Kahire 2001, 15/223-224; Zemahşeri, Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Omer. *el-Keşşâf ‘an haqâiki’t-Tenzil ve ‘uyûni’l-eqâvîl*. thk. Halil Me’mun Şihâ, Beyrut 2009. 617; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekeriyâ. *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Muessetu’r-risâle, Beyrut 2006, 13/249-25; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve esrâru’t-te’vîl*, Şeriket-ü mektebet-i ve matbaat-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdühü bi Mısır, 1939. 2/7; İbn Kesîr, İsmail b. Omer. *Tefsîru’l-Kur’ân’l-‘Azîm*. İhts. Prof.Dr. Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn. Dâr-u İbni’l-Cevzî, 1431 h. 5/149.

³Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Seriyu, *Maâni’l-Kur’ân ve i’râbuhû*, thk. Dr. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemü’l-kütüb, Beyrut 1988. 3/278.

2.2. Sözlük anlamı:

İnşâallah (إن شاء الله) cümlesindeki şâe/شاء fiili,ş-y-e/ء-ي-ش kökünden gelmektedir. Ayrıca, شىء/sey' kelimesi isim olduğunda çoğulu أشياء / eşyâ, fiil olduğunda şâe fiilinin masdarı olur.⁴ Şâe fiili lügatlarda mürâdifi olan ve diledi, istedi mânasına gelen erâde/إرادة fiili ile karşılanmakta, dolayısıyla İnşâallah (إن شاء الله) cümlesi Allah dilerse anlamına gelmektedir.⁵ Luğatlarda bu terkin gelecekte yapılması planlanan bir şeyin gerçekleşmesini veya verilen sözün yerine getirilmesini Allah'ın dilemesine ve iznine bağlayan bir temenni ifadesi olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.⁶

Günlük hayatımızda başından beri çok yaygın ve hep aynı mânada kullanılması sebebiyle lüğât/ıstılah ayırımı yapılmamaktadır. Bu kavram, ş â e fiilinin شياً'den başka diğer bir masdarı olan meşîet/مشيئة kelimesiyle; "Allah'ın dilemesiyle" mânasına gelen "bimeşîetillâh/بمشيئة الله" terkihiyle de kullanılır. Meşîet/مشيئة'in kelâmcıların çoğunluğuna göre irâde/إرادة gibi olduğunu söyleyen İsfahânî (öl. 399/1009) , şâe/شاء fiili ilgili olarak: "Bu kelime ile Allah nisbet edildiğinde anlamı şâin/شاء (dileyen); onunla başkasına nisbet edildiğinde ise meşîun/مشي (dilenen) olur." der.⁷

2.3. Türkçe sözlüklerdeki anlamı:

Kavramın Türkçe sözlüklerdeki karşılığında, anlatım çeşitliliği dışında farklılık görülmez. Bir tarifi şöyledir: "İnşâallahu Teâlâ; Yüce Allah isterse, Allah'ın emri olursa mânasıyla çok kullanılan bir tabirdir ki, istikbâlden bahs olunurken kullanılır. Yarın inşâallah erkenden çıkıp gideriz, gibi. Bâzan inşâel-Mevlâ dahî denilir."⁸ Buradaki tanımında, kavramın örnekli anlatımı yanında, "İnşâel-Mevlâ/ Mevlâ dilerse" şeklindeki eşanlamlı örneğini görüyoruz.

⁴Ferâhîdî, el-Halil Ahmed, *Kitâbü'l'Ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut-Lübnan, 1424/2003. 2/368

⁵İsfahânî, Râgıb, "ş-y-e", *el-Müfredât Kur'an Kavramaları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2012. 571 ; İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr Sâdır, Beyrut. ts. \103; Mustafa, İbrahim vd., *el-Mu'cemu'l-vasîf*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Tahran trs. 1/504.

⁶Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Şâmûsu'l- Muhtâ*, thk. Muhammed Naim el-Arkasûsî., Müessesetu'r-risâle, Beyrut-Lübnan 2005. 1175; Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs*, thk. Ali Hilâlî, 2. Baskı, Kuveyt 2004. 1/292

⁷İsfahânî, "ş-y-e", 571.

⁸Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Dersaadet 1317/1899, Tıpkıbs.Çağrı yayınları, (İstanbul 1978), "inşâallah". 177; bk. Muallim Nâci, *Lüğât-ı Nâci,nşr. Kirkor. y.y.,b.y.*, ts. Tıpkıbs.Çağrı Yayınları, (İstanbul 1978), "inşâallah".127.

Başka bir tarifi: “İn-şâ’ Allah: Tanrı dilerse, anlamında dilek anlatır. İnşallah iyi olacaksın, inşallah sizi mahcup etmem, gibi.”⁹ Kavramın bu tanımında inşallah şeklindeki yazım hatasıyla yer aldığı görülüyor.

Açıklamalar içeren başka bir tarifi şöyledir: “İnşallah; 1) Allah izin verirse, Allah isterse, Allah nasip ederse, Allah dilerse, kısmet olursa, anlamlarında bir dua ifadesi. 2) Bir işin, Allah’ın dilemesi ve iznine bağlı olarak gerçekleşebileceğini belirtmek amacıyla öncesinde veya sonrasında söylenmesi gereken bir söz. Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde öğütlediği üzere, Allah’a inanan her mü’min, bir iş yapacağı zaman Allah’ın gözetiminde olduğunu hissetmelidir. Bunun bir göstergesi olarak olumlu ve yararlı bir iş yaparken inşallah denilmesi İslam dinine göre ahlakî bir davranıştır.”¹⁰

Kavramın diğer bir tarifi: “Arapça’da şart edatı olan in ile ‘dilemek, istemek’ anlamındaki şey’ kökünden türeyen şâe fiili ve lafza-i celâlden meydana gelmiş olup ‘Allah dilerse’ demektir. (...) Yapılması düşünülen işin vukûuna ilişkin tereddüdü ifade etmek için kullanılan inşallah sözü, vukûunda şüphe bulunmayan konularda daha çok nezaket amacıyla söylenir.”¹¹ Bu tanımın, ilahî iradeye bağlılık yanında, ilişkilerdeki nezaket ve incelik yönüne de dikkat içerdiğini görüyoruz.

İnşâallah/إن شاء الله kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de şâe/ شاء fiili türevleri kapsamında altı âyette yer almaktadır.¹² Söz konusu âyetlerin sebep-i nüzûlü, ana konuları birbirinden farklı olsa da, inşâallah/إن شاء الله’in kullanımındaki mâna ve işlevinin hep aynı olduğu görülür.

3. İLGİLİ AYETLER, SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE MÜFESSİRLERİN GÖRÜŞLERİ

Bilindiği gibi, Kur’ân-ı Kerîm muhtelif sebeplerle inen âyetleriyle bir bütün halinde insanların hayatlarını şekillendirir, düzen ve tertibe bağlar. Allah’ı tanımak ve O’na kullukla başlayan hayat mâcerasında bilhassa söz-eylem ilişkisi ve bundan doğacak neticeler kimi zaman önceden yaşanmış olaylar vesi-

⁹ Eren, Hasan vd., “inşallah” *Türkçe Sözlük2 K-Z*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988. 711.

¹⁰ Serinsu, Ahmet Nedim vd., “inşallah” *Dinî Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, (Ankara: MEB Yayınları 2009). 171.

¹¹ Özbek, Durmuş, “İnşallah” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul:TDV Yayınları, 2000) 22/342-343.

¹² el-Bakara, 2/70; Yûsuf, 12/99; el-Kehf, 18/23-24; el-Kasas, 28/27; es-Sâffât, 37/102; el-Feth, 48/27.

le kılınarak ve devamındaki gelişmelerle de ilişkilendirilerek usûl ve esaslara bağlanır.

Kâinât, insan, yer-gök, eşya ve tabiat düzenine bakıldığında, yaratılmışlar âleminde tek başınalığın olmadığı görülür. Topyekûn varlıklar arasında fizikî olduğu kadar ruhî ve manevî bir beraberlik, bağlılık ve tutkunluk da vardır. Bu mûcizevî yapı ve doku ilâhî irâde ve dilemenin eseri ve gereği olup, başlama evresinde olduğu gibi devam sürecinde de aynı zarûrete bağlı olarak hep o irâde ve dileme ekseninde seyrederek.¹³

Makâlemizde ele aldığımız konu, buna dair örneklerden birini teşkil ediyor. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (a.s.)'a hitâben şöyle buyuruyor: "İnşâallah/Allah dilerse demeden, sakın yarın şu işi yapacağım deme! Unutman halinde ise Rabbini zikret ve; umarım Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın olana ulaştırır, de!"¹⁴ Burada, mâna bütünlüğü zarûretinden dolayı iki âyet birleştirilerek tek âyet şeklinde yazılmıştır. Birinci âyet *ذٰلِكَ غَدًا* ile sona eriyor ve ikinci âyet *إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* ile başlıyor. İki âyetin birleştirilmesiyle konumuzla ilgili mâna bütünlüğü sağlanmış oluyor. Müfessirlerin de tefsir ve izahlarında bu iki ayeti tek âyet şeklinde ele aldıklarını görüyoruz.

3.1. Ayetlerin Tefsir ve Yorumlarına Dair Müfessir Görüşleri

3.1.1. Mukâtil b. Süleyman (150/767)

Mukâtil b. Süleyman tefsirinde yer alan sebab-i nüzûl âyetiyle ilgili rivâyet, aşağıda serdedeceğimiz diğer tefsir örneklerindeki rivayetle aynılık göstermesine rağmen bazı farklılıklar içerir. Sebeb-i nüzûl âyetiyle ilgili rivâyet aşağıdaki örneklerde yer alacağından burada sadece söz konusu farklılıklara teması uygun buluyoruz. Bunları şöyle sıralayabiliriz: 1) Peygamber (s.a.v.)'e karşı fikir desteği almak için Mekke'den Medîne Yahudilerine gönderilen grup beş kişiden oluşmakta ve aralarında en-Nadr Bin el-Hâris ve Ukbe Bin Ebî Muayt da bulunmaktadır. 2) Bu organizasyon baştan sona Ebu Cehil tarafından yönetilmektedir. 3) Medine Yahudileri, Hz. Peygambere sorulmasını istedikleri üç sorunun üçüncüsü olan ruh hakkında, eğer az-çok bilgi vermeye kalkışırsa yalancı olduğu ortaya çıkar demiştir. 4) Hz. Peygambere soruların sorulmasından üç gün sonra bu âyetle birlikte cevapları içeren vahiy gelmiştir.¹⁵ Diğer

¹³bk. Fâtır, 35/1, 13, 41, 42; Yâsîn, 36/81-83; el-Mâide, 5/17.

¹⁴“اولا تقول لن لشيء إني فاعل ذلك غدا، إلا ان يشاء الله واذكر ربك إذا نسيت وقل عسي ان يهدين ربّي لأقرب من هذا ارشد” el-Kehf, 18/23-24.

¹⁵Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-ü Mukâtil b. Süleyman*, thk. Dr. Abdullah Mahmud Şahâta, Dâru't-türâsî'l-Arabî. Beyrut-Lübnan, 1423/2002. 2/574-576.

müfessirler, sebab-i nüzûl âyetinden bir itâb-ı ilâhî, te'dîb veya ta'lîm-i ilâhî mesajlarını çıkarırken, Mukâtil b. Süleyman'ın bu hususta herhangi bir yorumda bulunmadığı görülür.

3.1.2. Taberî (öl. 310/923)

Taberî, âyetin tefsiri bağlamında şunları söylüyor:

“Yapılacak bir işi, başlama öncesinde, Allah'ın dilemesine/meşîetine bağlamak esastır. Çünkü, Allah'ın isteyip dilemesi olmadan hiçbir şey olamaz. Bunun O'na söylenme sebebi şu olaydır: Peygamber (s.a.v.); biri ashâb-ı kehf ile ilgili olan üç soru soruldu. O da; inşaallah demeden yarın gelin, anlatayım buyurdu. On beş gün vahiy gelmedi, Hz. Peygamber buna çok üzüldü. Sonra, beklenen cevapla bu âyet indi. Böylece, beklenen vahyin gecikme sebebi belli oluyordu. Bu, bir ta'lîm-i ilâhîdir. Bir şey yapmak istediğinde, en başta mutlaka Allah dilerse, inşaallah demelisin, ilkesini öğretmiş oluyordu. Âyetin *إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* lafzı, *إِلَّا أَنْ تَقُولَ مَعَهُ إِنَّ شَاءَ اللَّهُ* yani *sözünle birlikte inşaallah demelisin* mânasındadır. Şayet söylenmesi unutulmuşsa, aradan hayli zaman geçmiş olsa bile hatırladığı anda söylenecektir.”¹⁶

Taberî'nin yorumunda öncelikle ilâhî iradeye vurgu yapıldığını, daha sonra âyetlerin sebab-i nüzûlüne yer verildiğini görüyoruz. Taberî ayrıca, konumuz olan âyetin devamındaki âyetlerin tefsiri sadedinde, inşaallah demeyi unutan bir kimsenin geç de olsa, hatırladığında söylemesi gerektiğini ifade ettiğini belirtmeliyiz.

3.1.3. Zemahşerî (öl. 538/1144)

Zemahşerî, âyetin tefsirine farklı bir yöntemle yaklaşıyor ve şöyle diyor:

“Âyetteki “غدا / yarın” kelimesi “yarın”a özgü bir ifade değildir; bütün bir gelecek zamanı içine alır. Âyetteki nehiy, *إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* ile alâkalı değildir. Çünkü, eğer *إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* deseydi, bunun mânası: Şu işi yapacağım, ama Allah'ın irâdesi engel olmazsa, demek olurdu. Bu durumda nehye hâcet yoktur. Nehyin, *إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* ile alâkalı oluşu iki cihetledir: 1) Bu sözü, ancak, Allah izin vererek söylemeni dilerse söyle! 2) Bu sözü, ancak Allah'ın dilemesiyle ilişkilendirerek, inşaallah/*إِنْ شَاءَ اللَّهُ* diyerek söyle! demek olur. Buna göre “*إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ*”ın cümle içindeki yeri hal olur. Üçüncü bir cihet de; *أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* te'yit ifadesi şeklinde kullanılmış olmasıdır. Buna göre O'na: Asla bunu söyleme denmiş olur. Bu da *إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* / “*Allah dilemedikçe onlara dönmemiz söz konusu olmaz.*”¹⁷ âyetindeki durum gibidir. Çünkü, onların millet-

¹⁶Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tefsîr-i Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî. 2001, 15/223-224.

¹⁷el-A'râf, 7/89

lerine dönmeleri Allah'ın asla isteyip dileyeyeceği bir şey değildir. Kureyşliler, Yahudilerden aldıkları telkinle Peygamber (s.a.v.)'e rûhu, ashâb-ı kehf ve Zülkarneyn kıssalarını sorup anlatmasını istediler. O da, inşâallah demeden, yarın gelin, anlatayım buyurdu. Beklediği vahiy gecikince zorda kaldı. Bu durum, aleyhteki Kureyş'in de işine yaradı. Neticede, bir nehy-i te'dîp ve ince bir ikâz olarak bu âyet nâzil oldu. Ayrıca, *أو إذ كر ربك إذا نسيت / Unuttuğun zaman hatırlan-
dığında Rabbini zikret!* demek, unuttuğunda Rabbinin meşîetini/dilemesini dile-
getir ve inşâallah/اللهم ان شاء الله! mânasındır. Bunu kim unutursa hemen yapması
gereken şey: inşâallah, demesidir."¹⁸

Zemahşerî, görüşlerini beyan ederken önceliği âyette geçen "غدا / yarın" kelimesinin anlam kapsamına veriyor. Buna dâir kısa yorumundan söz konusu inşâallah kavramının anlam çerçevesinde önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Bunu takip eden açıklamalarında, kavramın anlam bütünlüğünün anlaşılmasına yönelik nahiv ağırlıklı tahlillere ve âyetlerin sebep-i nüzûlüne yer veriyor.

3.1.4. Kurtubî (öl. 671/1273)

Kurtubî, âyetin tefsiri sadedinde şunları söyler:

"Bu âyette iki mesele ön plana çıkıyor: 1) Ulemâya göre; küffârın rûh, ashâb-ı kehf ve Zülkarneyn kıssalarına dair sorularına Peygamber (s.a.v.)'in inşâallah demeden, yarın gelin anlatayım diye karşılık vermesi üzerine bir itâb-ı ilâhî, usûl uyarısıdır. On beş gün vahiy gelmemiş, bu da O'nu üzmüş, diğer taraftan küffârı sevindirmişti. Daha sonra bu sûre nazil olmuş ve kederli hava dağılmıştır. Bu âyetle şu emrediliyor: Bir şey yapmak istediğin zaman arzunu, azmini Allah'ın meşîeti/dilemesiyle ilişkilendirip İnşâallah demeden, sakın yaparım dememelisin. Aksi halde, o işi yapamazsan, bu durumda yalancı olursun. Ama, eğer inşâallah demiş olsaydın neticeden sorumlu tutulmazdın. 2) İbn Atıyye: "insanlar, istisnâ/inşâallah'ın bu âyete istinâden yeminlerde de geçerli olabileceğini konuşuyor, demiştir. Bu âyet yeminler konusuyla ilgili gelmedi ki, öyle bir yorum çıkarılsın. Ayrıca, *إلا ان يشاء الله* da zâhir zarûreti ve îcâz gereği hazf söz konusudur. Bu cümlelerin yapısı aslında; *إن شاء الله* takdirindedir. Ancak, şimdiki hâlimden maksadın anlaşılması ve îcâza uygun düşmesi sebebiyle böyle kalmıştır."¹⁹

Kurtubî'nin yorumu, öncekilere göre âyetin mânasına getirdiği açılım ve kavramın tartışmalı fikhî yönüne işaretiyle farklılık gösteriyor.

¹⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf an hağâikü't-Tenzil ve 'uyûni'l-eğâvil*. thk. Halil Me'mun Şihâ. 2009. 617.

3.1.5. Beydâvî (öl. 685/1287)

Beydâvî'nin ilgili âyeti, takip eden âyetlerle de birleştirerek yaptığı yorum şöyledir:

“Yahudilerin telkinleriyle Kureyşliler Peygamber'e (s.a.v.) yönelttikleri bir soru ile; rûh'u, ashâb-ı kehf ve Zülkarneyn kıssalarını anlatmasını istediler. O da: yarın gelin, anlatayım, buyurdu. Yani, inşaallah demeden. Cevabın vahiy ile gelmesini bekliyordu, gelmedi. Bu gecikme O'na çok ağır geldi. Yalancılık iddiasındaki Kureyş bundan mutlu olmuştu. On küsur gün sonra gelen vahiy ile bu âyetler nâzil oldu. Bu, Allah Teâlâ'dan Peygamberine bir te'dîp nehiydi. “Gelecekte yapmak istediğin bir şeyi, Allah'ın dileyip istemesine bağlamadan, yani inşaallah demeden veya bu söze izin vermesini beklemeden demek. Çünkü meşîeti fiil ile ilişkilendirerek yapılan istisnâ doğru olmadığı gibi, fiile engel olduğu düşüncesiyle yapılan istisnâ da âyetteki nehye uygun düşmez. Ayrıca, *واذا نسيت /Unuttuğunda Rabbini zikret*, (el-Kehf, 18/24) âyetiyle de başlangıçta unutulması halinde hatırlandığı vakit Allah'ı anarak, inşaallahın dile getirilmesi emredilmiştir. Nitekim, bu âyet indiğinde Hz. Peygamber(s.a.v.)'in hemen İnşâallah/Allah dilerse dediği rivayet edilmiştir. Buna göre, bir kimse başlangıçta İnşâallah demeyi unutmuşsa hatırladığında söyleyecektir.”²⁰ Beydâvî'nin açıklamalarında ayrıca, âyet nâzil olunca Peygamber (s.a.v.)'in hemen İnşâallah dediği bilgisinin yer aldığını görüyoruz.

3.1.6. İbn Kesîr (öl.774/1373)

İbn Kesîr, âyetin gayb boyutuna da dikkat çektiği yorumunda şunları söylüyor:

“Bu âyetle, Allah Teâlâ Peygamberini iş âdâbı konusunda bilgilendirmiş ve gayb âlemlerini, olanı-olacağı, olmayanın dahi olması halinde nasıl olacağını bilen Allah'ın isteyip dilmesine bağlamadan, sakın gelecekte bir iş yapacağını söyleme! Şeklinde uyulması gereken usulü göstermiştir. Ayetin nüzûl sebebine sûrenin başında uzunca yer verdiğimiz için burada tekrarlamıyoruz. Ashâb-ı kehf ile ilgili sorulan sorunun cevabı, bu âyetle birlikte on beş günlük gecikmeyle gelen vahiyle bildirilmişti. Ayetteki, *واذا نسيت /Unuttuğunda Rabbini zikret!* (el-Kehf, 18/24) kısmının mânası, Ebu'l Âliye ve Hasan-ı Basrî'nin dediği gibi, hemen, inşaallah'ı dile getir demektir. İbn Abbas'tan da gelen rivayette görüldüğü üzere, bir sene veya daha fazla bir zaman geçse bile söz veya

²⁰Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 1939. 2/7.

yemininde unuttuğunu hatırlasa, yine istisna etmeli, yani inşâallah demelidir. Ayetin bir önemli yönü de, unutanları Allah'ı zikre, anmaya yönlendirmesidir. Hz. Musa'nın yol arkadaşı olan gencin; (وما أنسانيه إلا الشيطان أن أذكره / *Bana, onu dile getirmeyi kesinlikle şeytan unutturdu.*)²¹ sözünden de anlaşılıyor ki, unutmamanın kaynağı şeytandır. Dolayısıyla Allah'ı zikirle, anmakla şeytan kovulmuş oluyor, bu kovulma neticesinde unutmama riski de ortadan kalkıyor.²²

İbn Kesîr'in bu yorumunda, önceki açıklamalardan farklı olarak İbn Abbas, Hasan-ı Basrî ve Ebu'l- Âliye'ye atıflar yapılmak suretiyle, geleceğe dönük söz ve vaadlerde inşâallah demenin unutulması halinde, aradan uzun zaman geçse bile hatırlanmadığında söylenmesi gerektiğine dikkat çekiliyor.

3.1.7. Seyyid Kutub (öl. 1386/1966)

Seyyid Kutub tefsirinde, âyetin hikmet yönünü ele alarak hayata nasıl yansımaları gerektiği üzerinde duruyor ve şunları söylüyor:

“Her türlü hareket, her ses ve nefes Allah'ın iradesine bağlıdır. İçinde bulunduğumuz ân ile ötesi arasına perdeler çekilmiştir, o yüzden yarının da içinde bulunduğu ötelere uzanan zamanı göremeyiz, bilemeyiz. Bu meselede de gayb söz konusu olduğundan, bilen de, belirleyen de Allah'tır! Ancak bu, İnsan oturacak, geleceğe dair iş planları yapmayacak demek değildir. Tam aksine, hayata daha köklü, daha kapsamlı bakacak; geçmişini, bugününü ve geleceğini birbirine bağlı ve aynı bütünlük içinde görecektir, gaybı da hesaba katarak ilâhî iradeyi arkasına almaya çalışacaktır.”²³

Seyyid Kutub'un yorumunda, âyetlerin klasik gelenekten farklı bir bakış açısıyla ele alındığı ve kavramın mânasındaki dinamizme vurgu yapıldığı görülüyor.

3.1.8. İbn Âşûr (öl. 1393/1973)

İbn Âşûr'un daha özgün görünen âyet yorumu şu şekildedir:

“İnşâallah demek, Allah'tan izin istemektir ve bu olmadan bir şey olmaz.(...) Bir itâb-ı ilâhîyi, uyarıyı içeren bu âyetler Peygamber (s.a.v.)'e üç cihetle ayrıcalık kazandırmıştır: 1. Bilmediği cevap gelmiş, O da bu cevabı onlara,

²¹el-Kehf, 18/63.

²²İbn Kesîr, *Tefsîru'l-kur'ânî'l-'Azîm*. İhts. Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn. 1431 h. 5/149.

²³Kutub, Seyyid, *Fizılâli'l-Kur'ân*, et-Tab'atu'r-râbia, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut-Lübnan 1968. 13/90-91.

kibirli hallerini dikkate almadan normal iletişim akışı içinde iletmiştir. 2.Böylece, Allah Teâlâ O'na peygamberlik âdâbıyla ilgili muazzam bir bilgi vermiştir.3.Bu taltifler, gönlü hoş olsun diye cevabın hemen arkasından geldi, şayet cevaptan önce gelseydi 'sakın söyleme' nehyinden dolayı cevabın gelmeyeceği vehmine kapılabilirdi."²⁴ İbn Âşûr'un buraya aldığımız yorumunda, âyetlerin mâna ve içeriğine dikkate değer farklı bir bakış açısı getirildiği görülmüyor.

3.1.9. Şa'râvî (öl. 1419/1998)

Şa'râvî, âyetin tefsirinde yorumunu kısa tutuyor ve şöyle diyor:

"Allah teâlâ, bu ayetle, Peygamberini konuşmasında inşaallah dememesi sebebiyle ince bir irşad üslubuyla ikâz ederken, beklediği bilgileri ikâzdan önce vermekle O'na olan sevgi ve rahmetini ön plana çıkarmış oluyordu. İnşâallah'ın unutulması halinde hatırlandığında söylenebiliyor olması da ayrı bir ilâhî lütfüdür. Lâkin, kula düşen şey gelecekle ilgili planlarından bahsederken, söze mutlaka inşaallah ile başlamaktır."²⁵

Alıntılar yaptığımız müfessirler dahil, genelde bütün müfessirlerin âyetlerin sebab-i nüzûlüne dair aynı rivayeti paylaştıkları görülmüyor. Detaylarının anlaşıldığını düşündüğümüz bu rivayeti, fazla yer tutmaması mülâhazasıyla alıntılarının tamamında tekrarlamayı uygun bulmadık. Ayrıca, alıntılardaki tercihimizde farklı yorum ve bakış açılarını yansıtan örnekler sunma düşüncemizin etken olduğunu belirtmek isteriz. Kavramın anlam çerçevesiyle ilgili müfessir görüşleri birbirini tamamlar mahiyette olduğu için, bunları anlaşılır şekilde bir araya getirmeye çalıştık. Sebeb-i nüzûl rivayetinin içeriğinde müfessirler arasında kayda değer bir fark bulunmazken, Mukâtil b. Süleyman'ın yer verdiği rivayette diğerlerine göre yukarıda serdettiğimiz bazı detayların yer aldığı görülür. Müfessirlerin yorumlarından, inşaallah kavramının anlam çerçevesinde görüş farklarının olmadığı anlaşılmaktadır.

3.2. İnşâallah (إن شاء الله) Kavramının Yer Aldığı Ayetler

Kur'ân-ı Kerîm'de, inşaallah denmesinin emredildiği âyetin dışında, farklı sûrelerde ve farklı bağlamlardaki altı âyette إن شاء الله / Allah dilerse cümlesi geçer. Bu âyetler şöyledir:

²⁴İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisîyyeli'n-neşr, Tunus. 1984. 15/296.

²⁵Şa'râvî, Muhammed Mütevelli, *Tefsîrû's-Şa'râvî*, Matâbu dâri ahhârî'l-yevm, Mısır 1991. 8869-8870.

1) “Dediler ki: Rabbine bizim için dua et de onun nasıl bir şey olduğunu bize iyice açıklasın; çünkü, bu sığınırın evsafını tam olarak anlayamadık. İnşâallah, böylece, anlar ve buluruz.”²⁶

Bakara sûresi 67-73 ayetlerinde yer alan kıssada, işlenen bir cinayetin fâilinin bulunması için bir ineğin kesilmesi emredilerek kesilen ineğin bir parçasının cesede vurulmasıyla maktûlün dirilip kâtilini haber vereceği bildirilir. Hz. Musa bu ilâhî emri davacılara bildirir, ancak davacılar emri hemen yerine getirip sonuca ulaşmak yerine, ineğin evsâfiyla ilgili üst üste lüzumsuz sorularla işi çıkmaza sokarlar. Söz konusu âyet davacıların bu konudaki son hamlelerini; inşâallah demek suretiyle bu zor işi yakın bir gelecekte başarmaya kararlı olduklarını vurgular. Buradaki “inşâallah” ilâhî emre bağlılığın, başlangıçtaki ihmâle duyulan pişmanlığın ifadesi olarak değerlendirilir.²⁷

2)“Mûsa: İnşâallah sen benim sabırlı olduğumu ve hiçbir hususta sana karşı çıkmadığımı göreceksin! dedi.”²⁸

Kehf sûresi 60-82 âyetlerinde anlatılan Hz. Mûsa-Salih Kul kıssasında, birlikte yapacakları yolculuk öncesi o Kul'un Hz. Mûsa'ya: “Doğrusu sen benimle beraberliğe asla katlanamazsın, içyüzünü bilmediğin bir şeye nasıl katlanırsın?”²⁹ demiş, Hz. Musa da bu âyette ifade edilen cevabı vermiştir. Tefsirlerde bu kişi için salih kul, salih adam, âlim gibi tavsifler yapıyorsa da, ağırlıklı olarak الخضر / Hızır adı veriliyor.³⁰ Zor geçeceği daha başından belli olan bu yolculuğa bilmediği şeyleri öğrenme iştiağıyla sabırla katlanacağını ve azminin ifadesi olan inşâallah demek suretiyle ilâhî irade desteğine güvendiğini anlıyoruz.

3) “Yûsuf'un yanına geldiklerinde ana babasını bağrına bastı ve: İnşâallah Mısır'a güven içinde girin.”³¹

²⁶el-Bakara, 2/70. “اقالوا لمهتدون دع لنا ربك بيين لنا ماهي ان البقر تشابه علينا و انا ان شاء الله”

²⁷bk.Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Tefsîr-i Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî. 2001, 15/223-224; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-kur'ânü'l-'Azîm*. İhts. Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn. 1431 h. 5/149; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 1984. 15/296.

²⁸el-Kehf, 18/69. “صابر اولا اعصي لك امرا ان شاء الله ستجدني”

²⁹el-Kehf, 18/67-68.

³⁰Taberî, *Câmu'l-Beyân an Tefsîr-i Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî. 2001, 15/223-224; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil*. thk. Halil Me'mun Şihâ. 2009. 2/6170; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-kur'ânü'l-'Azîm*. İhts. Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn. 1431 h. 5/149.

³¹Yusuf, 12/99. “فلما دخلوا علي يوسف آوي إليه أبويه وقال ادخلوا مصر ان شاء الله آمين”

Ayette ifade edilen sözü Hz. Yusuf, âile efradıyla birlikte Mısır'a gelen babasına ülke girişindeki karşılama esnasında söylemiştir. Bununla, güven içinde olmak dahil gelecekteki her şeyin ilâhî iradeye bağlanması gerektiği ifade edilmiş oluyor. Kıssa, Yûsuf sûresi 3-101 ayetleri bütününde detaylıca yer alır.

4) “(Babaları, Mûsa’ya) şöyle dedi: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer süreyi on yıla tamamlarsan bu senin lütfun olur. Sana zahmet vermek istemem. İnşâallah benim sâlihlerden olduğumu göreceksin.”³²

Hz. Şuayb kızıyla evlenmesini istediği Hz. Mûsa ile konuşurken sözün burasında inşâallah demekle ahde sadık kalmasını ve Hz. Mûsa’ya karşı salih insan olabilmesini ilâhî izne ve iradeye bağlamaktadır. Kıssanın tamamı Kasas sûresi 2-46 âyetlerinde yer almaktadır.

5) “Çocuk babasıyla iş tutacak yaşa gelince, babası ona: yavrucuğum, rüyâmda seni kurban ettiğimi görüyorum; düşün bakalım, ne dersin? dedi. Dedi ki: babacığım, sana emredileni yap, inşâallah benim, sabredenlerden olduğumu göreceksin!”³³

Kurban edilmenin fevkalâde zorluğunu hisseden, ama bir emr-i ilâhî olduğu için mutlaka yerine getirilmesi gerektiğine inanan İsmail’in, buna göstereceği sabrın da kolay olmayacağını düşündüğü anlaşılıyor. İnşâallah demekle sabırda muvaffak olmasını ve emrin yerine gelmesini Allah’ın iznine havale ettiği görülüyor. Kurtubî: “İnşâallah dediği için Allah onu sabırda muvaffak kılmıştır.” der.³⁴ Kıssa, Sâffât sûresi 100-107 âyetlerinde geçmektedir.

6) “Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğuyu bildirmişti. İnşâallah hiçbir şeyden korkmaksızın (umreden sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Haram’a muhakkak girecek-

³² قال إني أريد أن أنكحك إحدى ابنتي ها تين علي ان تأجرني ثمانى حجج فإن أتممت عشرا فمن عندك وما أريد أن أشق عليك el-Kasas, 28/27. ستجدني إن شاء الله من الصالحين.

³³ فلما بلغ معه السعي قال يا بني إني أري في المنام أنني أذبحك فانظر ما ذا ترى، قال يا أبت افعل ما تؤمر ستجدني إن شاء الله اللهم الصابرين es-Sâffât, 37/102.

³⁴Kurtubî, *el-Câmi’uliAhkâmi’l-Kur’ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 2006. 13/249-25.

siniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir. Bundan başka, hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur.”³⁵

Müfessirler, buradaki inşâallah ifadesinin bilinen mânada bir istisnâ olmadığını, gerçekleşeceği muhakkak olan bir hadisenin teyîdi anlamına geldiğini değerlendirirler. Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.v.)'e rüyâsında mü'minlerle birlikte Mescid-i Harâm'a gireceğini bildirmişti. Bu, vahiy anlamına geldiği için sözü edilen hadisenin vukûunda tereddüde mahal olmazdı. Allah Teâlâ bu istisnâyı resûlünün dilinden nakletmekle O'nun ilâhî âdâba uyduğuna işaret etmiş olmaktadır.³⁶

Kur'ân-ı Kerîm'deki inşâallah kavramı, yer aldığı âyetlerin beşinde aynı anlam çerçevesinde ve ait olduğu bağlamda kullanılırken, sadece feth sûresindeki Mescid-i Haram'a girişle ilgili âyette farklı anlamda, yani gelecekteki vukûu muhakkak bir hâdisenin teyidi mânasında geçmektedir. Ayrıca, bu âyetlerden inşâallah kavramının konuşma kültürlerindeki yerinin yeni olmadığı, geçmiş kavimlerin kültürlerinde de yer aldığı ve aynı anlam çerçevesinde kullanıldığı anlaşılıyor. Bunun sebebi, ilâhî iradenin kul tarafından her zaman ve her yerde birinci planda tutulma zarureti olmalıdır.

4. HADÎS-İ ŞERÎFLERDE İNŞÂALLAH KAVRAMI

Peygamberimiz (s.a.v.)'in, sözlerinde inşâallah ifadesini kullandığına dair pek çok örnek vardır. Âişe (r.anhâ.), Peygamberimiz (s.a.v.)'in geceleme sırası kendisine geldiğinde, gecenin sonunda daimâ el-Bakî' mezarlığını ziyaret edip: “Esselâmu aleyküm ey mü'minler yurdu! Size, yarın geleceği vâdolunan şeyler geldi, gördünüz, bir de kıyamet sonrasına ertelenenler var. İnşâallah bizler de sizlere katılacağız. Allah'ım, Bakî' u'l-ğarqad'dakilere mağfiret eyle!” dediğini belirtmiştir.³⁷

Abdullah b. Ömer (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) Tâif halkını kuşatma altına aldı, ama fetih mümkün olmadı. Bunun üzerine; ‘inşâallah yarın dö-

³⁵ لقد صدق الله رسوله الرءيا بالحقّ لند خلن المسجد الحرام / إن شاء الله آمين محلقين رؤسكم و مقصرين لا تخافون فعلم ما el-Feth, 48/27.

³⁶bk.Taberî, *Câmu'l-Beyân an Tefsîr-i Âyi'l-Kur'ân*.Thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî. 2001, 15/223-224; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâkı't-Tenzil ve 'uyûni'l-e-kâvil*. thk. Halil Me'mun Şihâ. 2009. 1029; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-kur'âni'l-'Azîm*. İhts. Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn. 1431 h. 5/149.

³⁷Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Şahiḥ-u Müslim*, thk. EbûKuteybe Nazar b. Muhammed el-Fâryâbî er-Riyâd. Dâru't- Tayyibe, 1427/2006. “Kitâbü'l-cenâiz” 35 (No: 974).

nüyoruz' buyurdu. Müslümanlar; fethedemeden dönüyoruz, dediler. Resûlullah da; O halde yarın erken hüçûma hazır olun! emrini verdi. Bu emir aynen yerine getirildi, yaralananlar oldu. Peygamber (s.a.v.); inşaallah yarın dönüyoruz, buyurdu. O'nun bu sözü, Müslümanların hoşuna gitmiş gibiydi. O da bu vaziyete tebessümle karşılık verdi."³⁸

Ebû Hüreyre'nin anlatımıyla Resûlullah (s.a.v.): "Yarın inşaallah Kinâne oğulları vâdisine iniyoruz. Çünkü, küfür üzerinde andlaşmışlar."³⁹buyurdu.

Buna dair örnekleri çoğaltmak mümkünse de bu kadarının yeterli olacağı kanâatindeyiz. Örneklerde görüldüğü gibi, Peygamberimiz (s.a.v.)'in gelecekte yapmak istediği bir iş veya plandan bahsederken mutlaka inşaallah dediği anlaşılmaktadır.

4.1. İstisnâ / إستهناء

İstisnâ'nın, geniş kapsamlı bir kavram olduğu, fıkıh ve kelam boyutunun da bulunduğu biliniyor. Biz istisnâyı burada, "inşaallah/ إن شاء الله" telaffuz ve anlamını içeren yönüyle ele almaktayız. Tefsirlerde, bir kıssanın anlatıldığı âyetler bütününden biri olan *ولا يستنون* / "İstisnâ etmediler"⁴⁰ âyetini inşaallah demediler şeklinde açıklanırken, buradaki istisnânın da İllâ inşaallah/إلا إن شاء الله veya; illâ en yeşâallah/إلا أن يشاء الله takdirinde olduğu söylenmiştir.⁴¹

Bir Ansiklopedinin *İstisnâ* maddesinde şu bilgiler yer alıyor: "Kelâm literatüründe istisnâ 'inşallah müminim' mânasında kullanılır. (...) Kelâm literatüründe istisnaya dair ileri sürülen görüşleri üç noktada toplamak mümkündür: 1) Mümin gerçekten mümin, kâfir de gerçekten kâfirdir. İmanda şüphe bulunmadığı gibi inkârda da şüphe yoktur. Bu sebeple kişi, 'Ben inşaallah müminim' yerine şüpheyi tamamen ortadan kaldıracak şekilde, 'Ben gerçekten müminim' demelidir. Başta Ebu Hanife olmak üzere Mâtürîdiyye-Hanefiyye ve Mu'tezile âlimleri bu görüştedir. (...) 2) Kişinin, 'Ben gerçek müminim' diyebilmesi için mümin olarak öleceğini kesinlikle bilmesi gerekir. Bunun bilinmesi mümkün olmadığına göre, 'inşallah müminim' deyip istisna yapmak kaçınılmaz hale

³⁸Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî*, Dimâşk-Beyrut. Dâr ibn Kesîr. 1423/2002. "Kitâbü't-tevhîd" 31 (No. 7480).

³⁹Buhârî, "Kitâbü't-tevhîd" 31 (No.7479).

⁴⁰el-Kalem, 68/18.

⁴¹ bk.Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Tefsîr-i Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî. Kahire 2001, 15/223-224; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-e-kâvîl*. thk. Halil Me'mun Şihâ. 2009. 617; Kurtubî, *el-Câmi'uli-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Beyrut. 2006, 13/249-25; Bedâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vil*. Mısır, 1939. 2/391.

gelir.(...) 3) Kişinin tasdik ve ikrar açısından imanda istisnayı terk etmesi, fakat işlediği amellerin Allah nezdinde kabul görmesi ve kemâl mertebesinde bir iman açısından 'inşallah müminim' demesi uygundur. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere selefiyye âlimleri bu görüşü benimsemiştir.(...) Âlimler arasındaki bu farklı görüşler onların bakış açılarının farklı oluşundan kaynaklanmış olup her birinin kendi görüşlerine göre isabetli olduğunu söylemek mümkündür. “⁴²

Şinkîti'nin istisnâ ile ilgili görüşleri şöyle: “Âlimler, İbn Abbas'ın âyetten yaptığı istinbâta uygun düşen görüşüne göre istisnânın müstesnâminh'den çok sonra da olabileceğini söylediler. Bâzıları bir ay, bâzıları bir yıl, bâzıları da ucu sınırsız açık bir istisnâ hakkının bulunduğu görüşündedir. Bunu da, *واذكر ربك إذا نسيت* “ *Unuttuğun zaman Rabbini zikret*” âyetine dayandırıyorlar. İncelemeler sonucu ortaya çıkan gerçek şudur: İstisnâ müstesnâminh ile bir arada olursa sıhhat kazanır. Sonradan istisnâ sahih olmaz. Yeminde de bu böyledir. Sonradan yapılan istisnâ sahih olsaydı dünyada yeminler dahil hiçbir anlaşma geçerlilik kazanamazdı. Çünkü, taraflardan birinin sonradan inşallah diyerek istisnâda bulunma ihtimali her zaman söz konusudur. Halife Mansûr, İbn Abbas'ın konuyla ilgili görüşüne muhalefet eden Ebu Hanife'yi huzuruna ister ve Ebu Hanife'ye, bu muhalefetini doğru bulmadığını söyler. Ebu Hanife de Halife Mansur'a: Bu görüş senin aleyhine neticeler verir, çünkü burada sana yeminle biat edenler, huzurdan ayrıldıktan sonra inşâallah diyerek istisnâda bulunmak suretiyle aleyhine dönebilirler, der. Bu gerekçeli cevap Mansûr'un hoşuna gider ve Ebu Hanife'den memnun kalır. “⁴³

Fikhî boyutuyla da inşâallah anlamındaki istisnâ, fikhî meselelerde farklı neticelere yol açması bakımından âlimler arasında tartışılmıştır. TDV İslam Ansiklopedisindeki *inşallah* maddesinde kavramla ilgili şu bilgiler veriliyor: “Bir şahsın eşini boşamasının, yemin etmesinin veya mü'min olduğunu söylemesinin ardından inşâallah tabirini zikretmesi durumunda farklı hükümler ortaya çıkar. Buna göre eşini boşadığını söylemesi veya yemin etmesinden sonra talâk vâki olmadığı gibi, yeminine uymadığı takdirde onu bozmuş (hânis) sayılmaz. İnşâallah mü'minim ifadesini ise kelâmcıların çoğu imanun kesinliği açısından problemlili görmüşlerdir.”⁴⁴

⁴² Üzüm, İlyas, “İstisna” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul:TDV Yayınları, 2001), 23 /392-393.

⁴³Şinkîti, Muhammedü'l-Emin, b. Muhammed, *Eḍvâu'l-Beyân fî îḍâhi'l-Ḳur'ânîbi'l-Ḳur'ân*, vakf-umüessesetü's Süleyman b. Abdilazîz er-Râciḥ el-Hayriyye, Dâru âlemi'l-fevâid, b.y. ts. 4/103.

⁴⁴ Özbek, “İnşallah”, 22/343.

4.2. İnşâallah (إن شاء الله) Yerine Biiznillâh (بإذن الله) Denmesi

Biiznillâh (بإذن الله) Allah'ın izniyle mânasında ve muzâf/muzâfun ileyh şeklinde bir terkiptir. Bu mefhûm Kur'ân-ı Kerîm'de bu terkipte on sekiz yerde geçer.⁴⁵ Terkîbin muzâfı olan İzn (إذن) kelimesi lügatlarda: kulak vermek, bilmek, ruhsat vermek, yasağı kaldırmak mânalarında açıklanıyor.⁴⁶ Kelimenin ذ ن /e-zi-ne fiilinin masdar kalıbından Arapçada إذن /izn, Türkçede izin şeklinde telaffuz edilir ve aynı mânada kullanılır.

Bu kelime, toplumumuzun her kesiminde, “izin verir misiniz? izninizle, izin aldım.” kalıplarında, tam Türkçeleşmiş bir kelime olarak yazılı ve sözlü iletişimde kullanılır.

Görüldüğü gibi, biiznillâh ile inşâallah terkipleri, birbirine çok yakın iki kavramdır. Dolayısıyla birinin yerine diğerinin kullanılmasında bir beis görülmediği gibi, bazen da çeşitlilik olsun düşüncesiyle özellikle kullanılır. Ayrıca, âyetteki inşâallah lafzı “Allah izin verirse” şeklinde de tefsir edilmiştir.⁴⁷ Yani, mâna bakımından da aralarında fark görülmemiştir.

4.3. Duâlarda İnşâallah Denilmesi Meselesi

İnşâallahın ayrıca dilek, temennî, dua maksadıyla ve teberrüken kullanıldığını da burada hatırlamamız gerekir. Nitekim biri, yapılması düşünülen hayırlı bir iş ve teşebbüsten bahsederken, oradakiler, aslî mânasından ziyade duâ maksadıyla inşâallah diyerek o iş ve teşebbüsün başarıya ulaşması yolundaki temennîlerini dile getirirler.

Ebû Hüreyre (r.a.)'nin rivayetine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyuruyor: “Sizlerden biri duâ ederken: Allahum, eğer dilersen beni mağfiret et deme-sin; mağfireti azimle, şartsız ve güçlü bir taleple istesin. Çünkü, Allah'ın karşılayamayacağı bir talep yoktur.”⁴⁸ Bu ve benzeri hadîslerden anlıyoruz ki, “inşâallah/Allah dilerse” veya muhâtab vezninde “inşi'te/dilersen” şeklinde duâ etmek uygun görülüyor. Günlük münasebetlerde sıkça kullanılan “Allah

⁴⁵Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Ķur'âni'l-Kerîm*, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts. Beyrut-Lübnan. 25-26.

⁴⁶İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*. 13/9; el-İsfahânî, Râgıb, “ş-y-e”, *el-Müfredât Kur'ân Kavramaları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş – Mehmet Yolcu.75; Mustafa, İbrahim vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*. 1/11.

⁴⁷Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil*. thk. Halil Me'munŞihâ. 2009. 617; İbnÂşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*.1984. 15/296.

⁴⁸ Müslim, “*Kitâbü'z zikri ve'dduâve'ttevbeve'listiğfâr*”. 3 (No:2679).

kabul etsin, inşâallah”, “Allah bizi cennetinde buluştursun inşâallah.”, “Başarılar dilerim inşâallah” gibi duâ ve temennî ifadelerinin de aynı anlama geldiği açıktır. Yani, duâlardaki af talebinin karşılanmasını ilâhî iradeye havale etmek yerine, bu talebin yine ilâhî irade tarafından karşılanacağına kesin inanmış olarak Allah’a duâ edilmesi tavsiye ediliyor. Duâlarda bu önemli ayrıntının dikkate alınması gerektiğini anlıyoruz.

5. YAZIM VE TELAFFUZ HATALARI

Toplumumuzun büyük bir kısmının, bu kavramın yazımında, telaffuz ve kullanımında yanlışlara düştüğünü ve bunun neredeyse kimse tarafından fark edilmediğini veya önemsenmediğini görüyoruz. Zamanla Türkçe’de yazım ve buna bağlı telaffuz şekilleri: İnşallah, inşallah, inşâallah olarak yerleşmiş ve hemen herkes yazıda ve telaffuzda bu alışılmış kalıpları kullanır olmuştur. Yani, zincirleme bir yanılma ve farkına varılmayan bir yanılma seyrini izleniyor.

Hemen belirtelim ki, bu kavramın doğru yazılışı, telaffuzu ve kullanımı âyetteki haliyle “inşâallah” şeklinde olanıdır. Hatta yazarken, Allah lafza-i celâlindeki (a) harfini saygı gereği büyük (A) olarak yazmanın, yani “İnşâAllah” şeklinde ortaya koymanın daha isabetli olacağı görüşündeyiz. Ne var ki, Türkçe’de böyle bir yazım şekli olmadığı bilinmektedir.

Aslî harfleriyle yazarken, izafet terkibi halinde (اللهم انشاء) inşâallah şeklinde yazanlar, ama “inşallah” diye telaffuz edenler, cümlelerin hem lafız, hem de mâna dokusunu bozmuş oluyorlar. Bu yazılışa göre mâna; Allah’ın inşâ etmesi, var etmesi, yeni baştan kurması gibi alâkasız bir yöne, belirsizliğe kayıyor. Çünkü, bu duruma göre kelime, enşee/ أنشأ fiilinden inşâ/ إنشاء vezninde masdar haline getirilmiş olmakta ve ilgisiz bir mânaya savrularak her yönüyle değişikliğe uğramış bulunmaktadır.

Türkçede, inşâallah yerine; “Nasip olursa, kismetse, mukadderse, takdirde varsa” gibi tabirler de kullanılır. Bu tabirlerin; Allah nasip ederse- Allah kismet ederse-Allah takdir etmişse “ şeklinde kullanılması halinde inşâallahın yerini tutacağı düşünülebilirse de doğru olan; “inşâallah”ı tercih etmektir. Diğer taraftan; “Umarım, şansım varsa, şans yâver giderse, tâlih yüzüme gülerse, ömrüm varsa” gibi tabirlerin bu bağlamda yeri ve tutarlılığının olmadığı görüşündeyiz. Çünkü bu tabirler, ilâhî irade destek talebi taşımamakta ve kaynağı belli olmayan temenniden öte bir anlam ifade etmemektedir.

6. SONUÇ

Çalışmamızda yer alan âyetlerden ve o âyetlere dair müfessirlerin yorum ve izahlarından *inşâallah* ifadesinin Kur'ân esaslı bir kavram olduğu, inşâallah demeden geleceğe dönük vaad ve iş planından söz etmemek gerektiği anlaşılıyor. Yine çalışmamızda yer verdiğimiz hadîs örneklerinden, peygamber (s.a.v)'in buna önem verdiği ve titizlikle uyguladığı görülüyor. Çünkü, *inşâallah* ifadesi daha işin başında en yalın ve en belirgin şekilde ilâhî kudret ve iradeyi ön plana çıkarıyor; o kudret ve irade desteğini almayan plan ve teşebbüslerin başarıya ulaşamayacağı gerçeğini yansıtıyor. Müslümanların başından beri bu kavrama tutkunluğunun ve sık kullanmalarının sebebi esasen bu olmalıdır. Bir taraftan da, *inşâallah* gibi geleceğe dönük plan ve kararlarımızın önünü açacak ve ilâhî irade ile bütünleştirecek ifadelerin yazım ve kullanım yanlışlardan arındırılma zarûretinin olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, bu ve benzeri kavramların bizim İslamî özelliklerimiz arasında yer aldığı herkesçe bilinir. İnşâallah diyen bir kişi, muhatabına mü'min olduğu mesajını verir; mü'min ise her ortamda bir ön kabul şansına sahiptir. Bugünkü İslam toplumlarında *inşâallah*'ın her seviye ve düşünceden insanın dilinde yer ettiğini, günlük konuşma ve yazışmalarda sıkça kullanıldığını görüyor ve biliyoruz. Bir vecibe niteliğindeki bu uygulamanın doğru telaffuz ve doğru içerik bilgisiyle sürdürülmesi zarureti ortaya çıkıyor.

Bunlara ilâveten, *inşâallah* ifadesinin günümüzde tam tersi algı ve anlayışa savrulmuş olması gerçeği vardır. Günlük ilişkilerde görüldüğü üzere, eğer muhatabınız, kendisinden beklediğiniz bir konudaki yardım talebinize inşâallah diyerek karşılık veriyorsa, sırf inşâallah dediği için verilen sözün yerine gelmeyeceği hükmüne kapılırsınız. Halbuki, asıl inşâallah denmeden verilen sözün akıbetinden endişe duyulması gerekir. Bunun sebebi, taraflarca inşâallah'ın ne mânaya geldiğinin bilinmemesi ve çoğu zaman da kötü niyetlere alet edilmesi olmalıdır. Ayrıca, böyle durumlarda muhatapların bu konuda birbirlerini nazikçe bilgilendirmelerinin isabetli olacağı inancındayız.

7. KAYNAKÇA

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâz'l-Kur'âni'l-Kerîm. Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî. Beyrut-Lübnan. 1364/1945.

Beydâvî, Nâsıruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer. Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl. 2 Cilt. Mısır: Şeriket-ü mektebet-i ve matbaat-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdühû bi Mısır, 1358/1939.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. Şâhîhu'l-Buĥârî. Dimaşk-Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr. 1. Basım, 1423/2002.
- Eren, Hasan vd. Türkçe Sözlük. K-Z.2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, Yeni Baskı, 1988.
- Ferâhîdî, el-Halil Ahmed, Kitâbü'l'Ayn, thk. Abdulhamîd Hendâvî. 4 cilt. Dârü'l kütübî'l ilmiyye, Beyrut-Lübnan, 1. Baskı,1424/2003.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub. el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ. thk. Muhammed Naim el-Arkasûsî. Müessesetü'r-risâle, Beyrut-Lübnan,1426/2005.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. et-Tahrîr ve't-Tenvîr. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-neşr, 1404/1984.
- İbn Kesîr, İsmail b. Omer. Tefsîru'l-Ķur'âni'l-'Azîm. İhts. Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn. 7 Cilt. Dâr ibni'l-Cevzî, 1431/2010.
- İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükrrem. Lisânu'l-'Arab. Dâr-u Sâdır, Beyrut. ts.
- İsfahânî, Râgıb. el-Müfredât Kur'ân Kavramaları Sözlüğü. trc. Abdalbâki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları,3. Baskı, 2012.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekerîyyâ. el-Câmî'u li Ahĥâmî'l-Ķur'ân. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut-Lübnan: Muessestü'r-risâle,1427/2006.
- Kutub, Seyyid. Fîzilâli'l-Ķur'ân. 28 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Arabiyye, 4. Basım,1387/1968.
- Muallim Nâci, Lüġat-ı Nâci.nşr. Kirkor.y.y., b.y. İstanbul: Çaġrı Yayınları, Tıpkıbs. 1978.
- Mukâtil b. Süleyman, Tefsîr-ü Mukâtil b. Süleyman, thk. Dr. Abdullah Mahmud Şahâta. 5 cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru't-türâsî'l-Arabî, 1423/2002.
- Mustafa, İbrahim vd. el-Mu'cemu'l-vasîṭ. nşr. Abdüsselâm Hârun, 2 Cilt.Tahran:el-Mektebetü'l-ilmiyye, ts.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. Şâhîḥ-i Müslim. thk. Ebû Kuteybe Nazar b. Muhammed el-Fâryâbî, er-Rıyâd:Dâru't Tayyibe,1427/2006.
- Özbek, Durmuş."İnşallah" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 22/342-343 İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sâmî, Şemseddin, Kâmûs-ı Türkî. nşr. Ahmet Cevdet. Dersaadet: 1317/1901,İstanbul:Çaġrı yayınları,Tıpkıbs. 1978.
- Serinsu, Ahmet Nedim vd. Dinî Terimler Sözlüğü. nşr. Ahmet Nedim Serinsu. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. Şa'râvî.nşr. Aĥbâru'l-Yevm kıtâu'l-hâs. 24 Cilt. Mısır: dâr-u aĥbâr'l-yevm, 1411/1991.
- Şinkîfî, Muhammedü'l-Emîn, b. Muhammed. Eḍvâu'l-Beyân fî îḍâhi'l-Ķur'âni bî'l-Ķur'ân.9 Cilt.y.y.: Dâr-u âlemi'l-fevâid, 2. Basım, 1400/1979.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Tefsîr-i Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Dâr-u Hicr, 1. Basım, 1422/2001.
- Üzüm, İlyas. "İstisna" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/392-393, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî. *Tâcu'l-'Arûs*.thk. Ali Hilâlî, 2. Baskı, Kuveyt 2004
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Seriy. *Ma'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1409/1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haqâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl*. thk. Halil Me'mun Şihâ. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009.